

fileri kısaltmış, onun eserinin kenarında yer alan tarih mısralarına ve şecerelere kendi eserinde yer vermemiştir. Bu eserin, şeyhülislâmlık müessesesi hakkında kısa bir önsöz ve içindekiler kısmı eklenmek suretiyle tıpkıbasım olarak da neşri yapılmıştır (İstanbul 1978).

BİBLİYOGRAFYA :

Müstakimzâde, *Devha-i Meşâyihi-i Kibâr (Devhatü'l-meşâyihi)*, İÜ Ktp., TY, nr. 1206, 1878, 6209; Ayıntâbî Mehmed Münib, *Zeyl-i Devhatü'l-meşâyihi*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 241/4, 251/4; Bağdatlı Vehbi, nr. 1148/5; Süleyman Faik Efendi, *Zeyl-i Devha-i Meşâyihi*, Süleymaniye Ktp., Ali Emîrî, nr. 1085; Mektûbizâde Abdülâziz Efendi, *Zeyl-i Devha-i Meşâyihi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2267; Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'l-meşâyihi maa zeyl*, İstanbul, ts.; *Sicill-i Osmânî*, III, 340; *Osmanlı Müellifleri*, III, 7; *TCYK*, tür.yer.; Babinger (Üçok), s. 345, 374, 383, 394; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 370-373; Ahmed Özel, "Ayıntâbî Mehmed Münib", *DİA*, IV, 246.

MEHMET İPŞİRLİ

DEVHATÜ'n-NÜKABÂ

(دوحة القبا)

Topal Rifat Efendi'nin
(ö. 1293/1876)

nakîbüleşraf biyografilerine
dair eseri.

Hz. Peygamber'in soyundan gelmeleri ve ilmiye sınıfına mensup olmaları sebebiyle nakîbüleşrafların ulemâ arasında seçkin bir yeri olmuştur. Ancak devlet protokolünde en ön sırada bulunmalarına karşılık merkez bürokrasisinde önemli yerleri olmadığı için biyografileri sade bir şekilde kaydedilmiştir. Nakîbüleşrafların biyografilerine önceleri *eş-Şekâ'îku'n-nu'mâniyye* ve zeyillerinde diğer ulemâ arasında yer verilmiş, ayrıca şair olanları şuarâ tezkirelerinde zikredilmiştir. Sadece nakîbüleşrafların biyografilerini ele alan ilk müstakil eser, Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin yeğeni Ahmed Nazif Efendi'nin (ö. 1275/1858-59 [?]) *Riyâzü'n-nükabâ* adlı kitabıdır. *Devhatü'n-nükabâ*'nın kaynağı olan bu eserde, ilk nakîbüleşraf (900/1494) Seyyid Mahmud Efendi'den 1250'de (1834) bu makama getirilen Seyyid Abdürrahim Efendi'ye kadar elli altı nakîbüleşrafın biyografileri yer almaktadır (ayrıca bk. RİYÂZÜ'n-NÜKABÂ).

Ahmed Rifat Efendi, *Riyâzü'n-nükabâ*'yı bazı küçük değişikliklerle aynen alıp burada mevcut elli altı nakîbüleşrafa kendi zamanına kadar gelen altı nakîbüleşrafı daha ekleyerek Seyyid Mahmud Efendi'den Seyyid Mehmed İlmî Efendi'ye ka-

dar altmış iki şahsın biyografisini ihtiva eden eserini meydana getirmiştir. Taş baskısı olarak İstanbul'da basılan (1283) bu eserin başında nakîbüleşrafların adları, ay ve gün olarak tayin, azil, vefat tarihleri ve kabirlerin bulunduğu yerler bir liste halinde verilmiştir.

Eserin uzun dîbâcesinde özellikle seyyidlerin fazileti, Osmanlı sultanlarının seyyidlere verdiği değer sebebiyle komşu devletlerden birçok seyyid ve şerifin Osmanlı diyarına akın ettiği belirtildikten sonra nakîbüleşraflık kurumunun Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid zamanında ortaya çıkışı ile II. Bayezid devrinde müessesenin yerleşmesine ve kısa tarihçesine temas edilmiştir. Burada ayrıca nakîbüleşrafların biyografilerinin hazırlanmasında büyük çaba sarfettiğini belirten müellifin, eserinin orijinal olmadığını söylemekle birlikte esas aldığı Ahmed Nazif Efendi'den ve *Riyâzü'n-nükabâ*'sından hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Eserde hepsi de ilmiyeden olan nakîbüleşrafların memuriyetleri zikredilmekte, nakîbüleşraflık kurumunun işleyişine, aksayan yönlerine, protokoldeki yerine dair bilgiler verilmektedir. Bu haliyle eser, anlaşılabilir bir dille yazılmış olmakla birlikte kuru bir biyografi kitabı mahiyetindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Rifat Efendi, *Devhatü'n-nükabâ*, İstanbul 1283; Ahmed Nazif Efendi, *Riyâzü'n-nükabâ*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4590; Esad Efendi, nr. 2275, 2276; *TCYK*, s. 623-625, nr. 411; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 161-172; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 373-374.

MEHMET İPŞİRLİ

DEVİR

(الدور)

Ölen bir kimsenin bazı ibadetlerle ilgili borçlarının düşürülmesi (ıskat) için fakirlere fidyeye ödenmesi sırasında başvurulan bir uygulama

(bk. ISKAT).

DEVİR

(الدور)

Bir şeyi dolaylı bir şekilde yine kendisiyle tarif ve ispat etme anlamında mantık ve felsefe terimi.

Arapça'da devr masdarı "dairevî bir hareketle dönmek, dolanmak; bir şeyin kısa veya uzun bir hareketten sonra ilk durumuna dönmesi" gibi anlamlara gel-

mektedir. Genellikle bu kelimenin "dönmek ve râci olmak" şeklindeki aslı mânası esas alınarak çeşitli ilim dallarına ait terimler oluşturulmuştur. Meselâ klasik astronomide devir, düzenli ve periyodik olarak tekrarlanan semavî olayların başlangıç ve bitişleri arasında geçen süreyi ifade eder. Tarih ilmi açısından zaman tesbiti yapmak amacıyla tarih ve takvim kavramları yanında devir tabiri de kullanılmış; ayrıca geçmişteki belirli dönemleri ifade etmek üzere çok meşhur bazı şahıs ve olaylar öne çıkarılarak Maden devri, İskender devri, Lâle devri gibi itibarî devirlerden söz edilmiştir. Türk müzik eserlerinde kullanılan her ölçüye de devir denir. Ayrıca bu terim usul ve peşrevlerdeki "hâne" karşılığı olarak da kullanılır. Genellikle büyük ölçüler ve peşrevler için geçerli olan devir devr-i hindî, devr-i kebîr, devr-i revân, devr-i tûran gibi usullerin de adlarını teşkil eder.

Mantıkta devir, "biri diğeriyle tanımlanabilen iki tarif, ispatı birbirine bağlı iki önerme ve birinin varlığı diğeriyle bağlantılı iki şart arasındaki ilişki" anlamlarına gelir. Devir bu ilimde genellikle bir tarif veya kıyas hatasını aksettiren terim olarak devr-i bâtil (fâsîd daire) şeklinde ve çoğunlukla teselsül kelimesiyle birlikte kullanılır. Teselsül ise mümkün varlıkların, sebep-sonuç ilişkisi içinde sonsuza kadar geriye doğru zincirleme sürüp gitmesidir. Aynı olumsuz sonucu veren, çözüm getirmeyen durumların tekrarlanması ve sürdürülmesi halini ifade etmek için kullanılan döngü ve kısır döngü kavramları devrin günümüzde mantık terimi olarak karşılığı sayılmaktadır. Devir Batı dillerinde toloji kelimesiyle ifade edilmektedir. Konuyla ilgili bazı terminoloji sözlüklerinde devrin daha çok, eski tabirle "müsâdere ale'l-matlûb" anlamına gelen, bir şeyin kendi kendinden önce var olması gibi mantıkî bir hatayı gerektiren ve devr-i tekaddümü denilen çeşidi üzerinde durulur. Bu terimin, birinin tasavvuru aynı anda diğerinin de tasavvuru zorunlu kılan (baba-oğul gibi), dolayısıyla mantıkî bir yanılğı ihtiva etmeyen devr-i izâfî (maî) adlı bir çeşidi yanında, aldığı şekle göre devr-i müsarraha, devr-i muzmer, devr-i ilmî ve devr-i müsâvî gibi çeşitlerinden de söz edilir.

İslâm düşünce tarihi boyunca Allah'ın varlığını ispat etmek (isbât-ı vacib) gayesiyle kelâmcılar tarafından, "evrenin yaratılmışlığı ve her yaratılmışın da bir ya-

raticısı bulunduğu" esasını işleyen hudûs delili; İslâm filozofları tarafından mevcudu, varlığı kendinden (vâcib) ve başkasından (mümkün) olmak üzere iki kategoride düşünen, kâinatın da mümkün özelliklerini taşıdığını benimseyen imkân delili kullanılmıştır. Bu iki delille evrenin yaratılmış (hâdis) olduğu veya var olabilmek için başkasına muhtaç (mümkün) bulunduğu ortaya konulduktan sonra bunun mantıkî sonucu olarak her hâdisin bir muhdisi veya her mümkünün bir sebebi (illet, vâcib) olacağı sonucuna ulaşılır. Bu iki isbât-ı vâcib delilinin aynı mahiyette olan ikinci şıklarının zarûrî ve bedîhî olarak benimsenecek bir gerçek olduğu söylenmekle birlikte bu konuda yine de bazı itirazlar ileri sürülmüştür. Bundan dolayı İslâm düşünürleri hudûs ve imkân delillerini kullanırken devir ve teselsülün iptaline özel önem vermişler, âlemde var olduğu iddia edilen sonsuz illet-ma'lûl zincirinin bilfiil nihaysiz olamayacağını ispata yönelik burhân-ı tatbîk, burhân-ı tezâyüf, burhân-ı arşî gibi mantıkî deliller kullanarak devir ve teselsülün mantıkî yanılığın doğurduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır (bk. TESELSÜL).

el-İşârâtü'l-ilâhiyye ile'l-mebâhişi'l-uşûliyye adlı eserin müellifi olan Necmeddin et-Tûfî, imkân ve hudûs delilini mezceden bir metotla âyetlere de dayanarak isbât-ı vâcibde bulunduktan sonra Hz. Peygamber'in hastalıkların sırayetini konu edinen hadisinde (Müslim, "Selâm", 33) devir ve teselsülü mantiken iptal etme esaslarının yer aldığını belirtir (Topaloğlu, s. 106). Konuyla ilgili iki ayrı risâle kaleme almış olan Devvânî de bunlardan birinde Allah'ın varlığını ispat amacıyla imkân delilinden hareketle biri doğrudan doğruya devir ve teselsülün iptaline, diğeri önce vâcibi ispat edip sonra devir ve teselsülün butlânını ortaya koymaya dayanan iki farklı yol takip ettiğini kaydeder (*Risâle fî isbâti'l-vâcib el-ğadîme*, s. 3).

Söz konusu isbât-ı vâcib delilleriyle âlemin hâdis veya mümkün olduğu, her hâdisin bir muhdisi ve her mümkünün bir müessiri bulunduğu, bu muhdis ve müessirin ise mutlaka kadîm ve vâcib olması gerektiği ifade edilir. Aksi takdirde aklen mümkün iki varlıktan her birinin diğerinin var edici illeti olduğunu varsayan bir mantıkî yanılığa (devir) ve sebep-sebepli zincirinin sonsuza kadar sürdüğünü kabul etme yanlışlığına düşülecektir. Bu mantıkî yanılığın şu formül-

le ifade edilebilir: "A ile B aklen mümkün iki varlıktır. A'nın var edici illeti B, B'ninki ise A'dır". Böyle bir düşünce tarzının mantık açısından doğru olmadığı açıktır. Çünkü söz konusu iki var edici illetten meselâ A'nın B'yi var edebilmesi için onun mutlaka B'den önce var olması gerekir. Halbuki düzenlenen varsayımda A'nın varlığının B'nin onu var etmesine bağlı olduğu kabul edilmektedir. Aynı husus B için de düşünülebilir. Buna göre hem A'nın hem de B'nin var olabilmek için birbirlerine muhtaç oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir şeye muhtaç olmak ise muhtaç olan ve kendisine ihtiyaç duyulan şeklinde iki ayrı varlığı gündeme getirmektedir. Mümkünün kendi kendisine muhtaç oluşundan hiçbir sonuç çıkmaz. Zira mümkün zaten mahiyeti itibarıyla "var olmak için başkasına muhtaç olan" demektir. Hâdisin kendisini var edecek bir kadîme, mümkünün de varlığını yokluğuna tercih edecek bir vâcibü'l-vücûda ihtiyacı ise açıktır. Varlığı kendinden olan böyle bir mevcut kabul etmek suretiyle mümkünler bir noktada sona erdirilmiş, hâdisler de bir yerde kesilmiş olmaktadır. Eğer böyle bir vâcib (zorunlu) ve kadîm varlık kabul edilmezse sebep-sebepli zincirinin sonsuza kadar devam ettiği veya muhdis ve mümkünlerin devir yoluyla sürüp gittiği kabul edilmiş olur. Bu durumda da konuyla ilgili hiçbir aklî delilden sonuç alınamaz.

İbn Rüşd, daha çok kelâmcılar tarafından kullanıldığı bilinen hudûs delilini tenkit ederken bu âlimlerce bedîhî ve zarûrî olarak bâtil kabul edilen devrin bazı durumlarda câiz olabileceğini savunur. Bulut, buhar ve yağmur arasındaki ilişkinin böyle bir devre örnek teşkil ettiğini belirtir. Ona göre bir engel çıktığına bu tür bir devir sürer gider (*el-Keşf 'an menâhici'l-edille*, s. 45). Bu görüş, İbn Sînâ'nın "küyâs-ı devrî" veya "burhân-ı devrî" adını verdiği ve onun kâinatın (buhar, bulut ve yağmur örneğinde olduğu gibi) devrî olarak bir kısmı diğerine illet teşkil eden müteselsil olayların bulunduğunu kabul eden farklı devir anlayışı ile bağlantılı olsa gerektir (*en-Necât*, s. 97 vd.). Kelâmcılarca gündeme getirilip butlânı ortaya konulmaya çalışılan devir ise birbirinin var edici illeti olduğu kabul edilen iki mümkün varlık arasında ontolojik bakımdan gözden kaçan mantıkî yanılığın ve çelişkiyi ifade etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "devr" md.; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, "devr" md.; a.m.f., *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1321, I, 530-544; III, 5 vd.; Tehânevî, *Keşşâf*, "devr", "teselsül" md.leri; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "devr", "ed-devrî'l-fâsîd" md.leri, I, 566-567; Ca'fer Seccâdî, *Ferheng-i 'Ulûm-i Aklı*, Tahran 1361 hş./1402, "devr" md.; İsmail Fennî, *Lugatçe-i Felsefe*, "cercle vicieux diallele" md., s. 90; a.m.f., *Maddiyân Mezhebinin İzmihlâli*, İstanbul 1928, s. 9 vd.; Müslim, "Selâm", 33; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş., s. 97-99; İbn Rüşd, *el-Keşf 'an menâhici'l-edille* (nşr. Nevzad Ayasbeyoğlu), Ankara 1955, s. 45; Fahreddin er-Râzî, *el-Mebâhişü'l-meşrikiyye* (nşr. M. el-Mu'tasimillâh el-Bağdâdî), Beyrut 1410/1990, I, 469; a.m.f., *el-Erba'în*, Haydarâbâd 1353, s. 80; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, I, 122-125 vd.; II, 42 vd.; Devvânî, *Risâle fî isbâti'l-vâcib el-ğadîme*, İstanbul, ts., s. 3, 27-37; Abdüllatif Harpütî, *Tenkihu'l-kelem*, İstanbul 1330, s. 156-158; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, II, 19-21; Bekir Topaloğlu, *Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, Ankara 1981, s. 103-107; a.m.f., "Allah", *D/Â*, II, 475-476; H. Ritter, "Devir", *İA*, III, 558-559.

METİN YURDAGÜR

DEVİR

(الدور)

Varlıkların Hak'tan gelişini ve O'na dönüşünü açıklayan tasavvufî bir görüş.

Varlığı ve nesnelere sudûr* ve tecellî* esasına göre açıklayan mutasavvıflara göre mutlak varlıktan tecellî suretiyle ayrılan bir nesne, çeşitli değişim safhalarından geçtikten sonra varlıkların en sülfi olan madde mertebesine kadar iner. Sonra yükselmeye başlayarak yine çeşitli merhalelerden geçtikten sonra çeşitli noktaya ulaşır. Mutlak varlıktan ayrıldıktan sonra inişe geçen ve alçalan bir nesne (umumi feyiz, vücûd-ı sarî, mevcud, ilâhî nur) sırayla küllî akıl, dokuz akıl, dokuz nefis, dokuz felek, dört tabiat ve dört unsur seviyesine kadar düştükten sonra yükselişe geçerek yine sırayla madde, maden, bitki, hayvan, insan ve kâmil insan seviyesine kadar çıkar. Devir adı verilen bu yolculukta bütün merhalelerin oluşturduğu seyir çizgisi bir daire şeklinde düşünülür. İnişte katedilen yarım daireye "kavs-i nüzûl" ve "mebde", çıkışta katedilen diğer yarım daireye de "kavs-i urûc", "kavs-ı suûd", "rücû" ve "meâd" gibi isimler verilir. Vücûd-ı mutlaktan ayrılan kâmil bir varlık ya hiçbir engelle karşılaşmaz veya karşılaştığı engelleri çabuk aşar, devrini ve seyrini süratle tamamlayarak Hak'a vâsıl olur. Fa-